

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 05.01.2017 ✓Accepted/Kabul: 17.01.2017

DOI: 10.5505/pausbed.2017.85619

GEZİ RUHU'NUN PSİKOLOJİSİ

Yağız Alp TANGÜN*, Ferihan POLAT**

Özet

Bu çalışma; sorumluluk duygusunun siyasal katılım için nasıl bir motivasyon sağlayabileceğini, toplumsal hareketlerde protestocuların duygu durumları, ruh sağlıkları ve dışavurumları ile nasıl bir ilişkisi olabileceğini psikanalitik bir değerlendirme üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Karizmatik lider rolünün kitle toplumunda yol açtığı şizoparanoit regresyon analizine değinilerek, anonim lider rolünün fonksiyonlarına tarihteki örnekleriyle dikkat çekilecek ve radikal siyasetin bir unsuru olarak ele alınması önerilecektir. Protestocuların ruh sağlığının, örgütlenme formunu ve siyasal olana içkin lider rolünü nasıl kurguladığını Gezi Parkı Protesto Eylemleri örnek olayı için incelemektedir ve Gezi Ruhunu 21. yüzyıl siyasal kültür iklimi içinde kavramaya çalışmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Anonim Lider, Kendinden Örgütlenme, Şizoparanoit Regresyon, Gezi Ruhu, Anarşist Adalar.*

THE PSYCHOLOGY OF THE GEZİ SPIRIT

Abstract

This study aims to analyze how feeling of responsibility is providing a motivation for political participation, emotional state and mental health of protestors in social uprisings and what is the relation with their expressions accordingly psychoanalytic assessment.

It refers to the role of charismatic leader in mass society that leads to schizo paranoid in regression analysis, takes attention into function of anonymous leadership in the history and proposes to handle that as an element of radical politics. It examines how immanent leadership affects the mental health of protestors, the form of organization in political space in the example of Gezi Park Protests and it tries to understand Gezi Park Spirit in political culture of 21th century.

Key Words: *Anonymous Leader, Self Organization, Schizoparanoit Regression, Gezi Spirit, Anarchist Islands.*

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi SBE Siyaset Bilimi Bölümü, DENİZLİ.

e-posta:yagizalptangun@gmail.com

** Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler ABD., DENİZLİ

e-posta:fyildirim@pau.edu.tr

1.GİRİŞ

21. yüzyıl, insanlık tarihinin seyri bakımından dönüşümler eşiği olarak düşünülebilir. Ancak modernitenin inşa ettiği siyasal kültür yapılarının belki de uzun bir aradan sonra en çok değişebileceğini hatta değiştiğini göstermesi bakımından 21. yüzyıl dikkat çekicidir. Elbette tarihin bu diliminde böyle bir seyrin sürmesine sebep olan birçok değişkeni saymak mümkün olabilir. Burada önemli ilk adım, yaşanan dönüşümlerin farkına vardırıan bakış açısını ortaya koyabilmek; ve bilime, bilgiye, araştırmacılığa olan etkisini önemsemektir.

Bu metin söz konusu dönüşümlerin, *iki kültür* sorunsalı kapsamında sosyal bilimlerde nasıl olabileceğine dair tartışmaları yürütmeyi amaçlayarak ortaya çıkan okuma ve uygulamaları (Snow,2005; Gulbenkian Komisyonu, 2012; Lee ve Wallerstein, 2007) önemseyen bir pozisyonda durmayı tercih etmektedir. Dahası tam da bu dönüşüme dokunan bir siyaset okuması yapmayı hayata geçiren Anarşist Adalar modelinin etkisindedir (Eligüzel ve Tangün, 2015).

Lider odaklı, hiyerarşik örgütlenmelerden lider rolünün fonksiyonel olarak kavrandığı ve liderin kitle içinden anonim biri olarak çıkıp işini yapıp görev gelince yine üstüne düşeni yapmak üzere geri çekildiği örgütlenme pratiklerinin yaşandığı bir dönemdeyiz (Eligüzel vd., 2016). Bu dönem, yeni siyasetin kavranması süreci olarak okunabilir. Siyasetin kavranmasına dair kemikleşmiş okuma alışkanlıkları ve refleks davranışlar, ancak sosyal bilimlerin konumunu gözeten bir pozisyonun sorgulanmasıyla engellenebilir.

Dolayısıyla gündemimizde bilginin belirsizlikleri bulunmaktadır (Wallerstein, 2013). Her şeyden önce 21. yüzyılın tuhaf siyasal vakaları olarak görülen bu “ani” isyan dalgalarının belirsizlikten, öngörülemezlikten beslendiğini söylemek siyasetin bilgisine ve yeni siyasetin insanının davranış bilgisine dair birtakım belirsizlikleri de kabul etmemiz gerektiğini göstermektedir. Gezi Parkı Protesto Eylemleri’nde¹ olduğu gibi başlangıcı ne kadar öngörülemez ise sonlanması da o kadar belirsiz bir toplumsal hareket söz konusudur. Başlangıcı ve sonunun olup olmadığının bile söylenemediği bu eylemlerin düalitelerle, çizgisel bir algıyla -başlangıç ve son belirleme refleksi gibi- anlaşılmaya çabalanması oldukça verimsizdir (Eligüzel ve Tangün, 2014). Ancak bundan ziyade deneyimlenmiş olanı ve bıraktığı etkiyi anlamaya çabalamak şüphesiz daha verimli bir tartışma zemini oluşturmaktadır.

Çalışmanın gezindiği eksen bakımından, Gezi Parkı Protesto Eylemleri’nin ayırt edici özelliği olan örgütlenme formu üzerinde durulacak ve bu örgütlenme formunun zuhur etmesinde psikanalitik çözümlenmelerden faydalanılarak siyaset bilimi, psikiyatri, psikoloji, antropoloji, etnografya çalışmalarının birbirine ihtiyaç duyan araştırma alanları olarak daha çok etkileşim halinde olmalarını gerektiren sorular gündeme getirilecektir ve bu üç soru anonim lider ve kendinden örgütlenme olguları üzerinden işlenecektir: a) Sorumluluk duygusunun lider odaklı siyasal davranış dışında siyasal

¹ 2013 yılının Mayıs ayının sonunda başlayan Gezi Parkı Protesto Eylemleri, bir mekân üzerinden kurgulanarak işgal eylemleri ve savunma alanı olarak hayata geçti. Eylemler, kimi müzakere süreçleri ve kolluk kuvvetin şiddetli müdahaleleriyle Gezi Parkı işgalini sonlandırdı. Ancak protestocular gerek durma eylemleri gibi pasif eylemlerle gerekse forumlar gibi toplantılarla erlenmeyi ve alternatif siyaseti deneyimlemeyi ve siyasal katılım pratiğini sürdürdü. Meydana geleli üç yıl olmasına rağmen Gezi Parkı güncel bir siyasal gündem olarak kalacak gibi gözüküyor: http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/553626/Erdogan_dan_yine_kiskirtici_Gezi_Parki_cikisi_Yapacagiz.html

katılıma etkisi ve siyasal kültürde yarattığı değişim ne olabilir? **b)**Toplumsal hareketlerde siyaset üretimine “kolektif hissetme” pratiğinin etkisi nedir? **c)**Şizoparoid regresyona yol açan lider figürü ve kitlesi ile lidersiz biçimde örgütlenen protestocuların siyasal tahayyül farklılığı ne olabilir?

2. 21. YÜZYILIN SİYASAL KÜLTÜR İKLİMİ

Dünya siyasal kültürünün sürdürdüğü ortaklaşa değişim, sisteme dair dönüşümlerin meydana geldiğini göstermektedir: “Modern Dünya sisteminin iki büyük sistemik kriz geçirdiğini belirten Wallerstein, 1848 devriminin dünyayı yeniden biçimlendirerek sonlandığını, fakat ikinci sistemik kriz olan 1968’in ise sonlanmadığını belirtmektedir” (Polat, 2015:97). 21. yüzyıl olanakları, toplumsal hareketlerde deneyimlenen siyasal pratikler “temsil” mekanizmasının da tartışılmasını ve siyasal katılımı temsil engellerinin aşılmasına ilişkin pratikleri ortaya koymuştur. Temsili demokrasi mekanizmasının siyasal katılıma dair bir sınırlandırma işlevi görmesi, yaşanan toplumsal hareketlerin karakteristik özelliğini oluşturan ve alternatif siyaset olgusuna asıl anlamını kazandıran temel sorunu ortaya koyar: Katılım. Moderniteyle birlikte egemen siyasal katılım formu olarak benimsetilen oy verme edimi bir yana; parlamenter sistem ve türevlerinde, siyasal partilerin siyasal sistem içindeki konumlarından yine siyasal partilerin parti içindeki örgütlenme pratiklerine kadar teşkilatlanma prensibi hiyerarşik, şeffaf olmayan, lider odaklı örgütlenme formunu içermektedir. Buradaki form salt siyasal partiler için değil, özellikle siyasal kültürde egemen hale gelmiş örgütlenme kültürü için de geçerlidir.

Çağın, mevcut kurumlara güvenin azaldığı ve tabandaki sorumluluk duygusuyla siyasal aktivizmin yaygınlaştığı bu dönemde ayırt edici niteliğe işaret etmemiz gerekmektedir. Siyasal katılıma duyulan sorumluluk duygusunun, belirlenmiş birtakım hak ve ödevler dahilinde davranma sınırlarının dışında geliştiğini söylemeliyiz. Yapabilme cesareti, inisiyatif alma, özgüven edinmeye yol açan sorumluluk duygusu siyaset tahayyülüne etki etmektedir. “Sorumluluk duygusunun lider odaklı siyasal davranış dışında siyasal katılıma etkisi ve siyasal kültürde yarattığı değişim neler olabilir?” sorusunun cevabı aşağıda yer alan üç bölüm içinde işlenmektedir.

2.1 Değişen zemin: İnternet

Çağın toplumsal hareketlerine baktığımızda siyasal kültüre dair önemli değişimlerden birisi de kitlesel olarak bir araya gelebilen bu kalabalıkların örgütlenme davranışları hakkındadır. 1999 Seattle Occupy hareketinde “ideoloji ve örgütlenme yoksunluğu” eleştirilerine Graeber (2002:112) verdiği cevapla, yeni toplumsal hareketlerin organizasyon formundaki değişimi işaret etmektedir: “Örgütlenmeye karşı değil, yeni örgütlenme biçimleri yaratmaya ilişkindir. İdeolojiden yoksun değildir, bu yeni örgütlenme biçimleri onun ideolojisidir.”Toplumsal hareketlerdeki bu değişim, gündelik hayatın koşullarından beslenip politikaya dair katılımın sınırlarını aşarak hayatın her alanına yayılmaktadır. Genişleyen ilişkiler ağı, tüm dünyayı etkilemekte ve ilgilendirmektedir (Akdeniz, 2015). Manuel Castells (2013:19) çağın toplumsal hareketlerini ele alırken değişimi kavrayan bir tanımlamayla “ağ toplumları”ndan bahsetmektedir: “Bütün bu örneklerde bu hareketler siyasi partileri görmezden geliyor, medyaya güvenmiyor, hiçbir liderlik tanımıyor, bütün biçimsel örgütlenmeleri

reddediyor, toplu tartışmalarda ve karar almalarında internete ve yerel topluluklara dayanıyordu.”

21. yüzyıl insanının bir parçası haline gelen internet, gündelik yaşamın koşullarının değişiminde önemli bir etken olduğu gibi toplumsal hareketlerde önemli bir araç: “İnternet yalnızca enformasyon yayma aracı değil, aynı zamanda kalabalığın içinde bir örgütlenme yöntemi ve taktiksel doğaçlama aracıdır” (Buck-Morss, 2015:36). İnternet karar alımlarının lidersiz denebilecek biçimde yürütülmesini sağlayan katılım formunun da örgütlenmesine yardımcı oluyor. Castells (2013:160) Occupy Wall Street deneyiminde kişiselleşmemiş liderliğin çalışabilmesinde internetin oynadığı rolü vurguluyor: “Ayrıca kolektif kararların şekillendirilmesine yardımcı olacak koordinasyon işlevleri vardı, bu işlevler de internette tekrarlanan danışma ağları tarafından üstlenilmişti.”

İnternet tabana yayılmanın ve ağların kurulmasına bir zemin sunuyor, Buck-Morss (2015:34) küresel kalabalık olarak tanımladığı bu kitlelerin örgütlenme aracıyla değişen örgütlenme formuna dikkat çekiyor: “Küresel kalabalık aşağılayıcı bir dille güruh diye tanımlanan kesimden farklıdır, çünkü yeni sosyal medyanın gelişkin şekilde kullanılması, kişi-ötesi, ademi merkezi bir beyin olarak işlev görerek kalabalığın kendini örgütlemesini sağlar.” İnternetin kamusal alan halini alması ve ortak akıl gibi çalıştırılması şimdiye kadar siyasal partilerin, örgütlerin, parlamentoların, devrimlerin yapamadığı bir örgütlü davranabilme olanağı sunmaktadır. Politik kimlik, aidiyet, ideolojik bagaj, temsil vb. birçok sonu gelmeyen tartışmadan sıyrılıp hayata geçmenin yolu “sanal dünya” diye küçümsenen bu alan sayesinde mümkün olmuştur. Bugün siyasal kültürümüzden gelen tarihsel önyargıların, refleksleşmiş davranış kodlarının ve okuma alışkanlıklarının çözülebileceği deneyimler yaşanmaktadır.

2.2 Değişen form: Kendinden Örgütlenme

Toplumsal hareketler literatüründe örgütlenme formundaki değişim ele alınırken dikey-yatay karşıtlığının kullanımına sıkça yer verilmektedir. Bunun sebebi hiyerarşinin yerine tabana yayılmış olan bir örgütlenme formunun deneyimlenmesi olarak okunabilir. Ancak bu çalışmanın temel bakışında karmaşıklık paradigması, Anarşist Adalar modeli etkin olduğu için kendinden örgütlenme (*self-organization*) olgusu kullanılacaktır.

Kendinden örgütlenme olgusu karmaşıklık paradigması ve kaos teorisinde ele alınmaktadır (Gürsakar, 2007). Ancak olgu, tüm yaşama ve yaşamı kuran bütünsel bilgiye içkindir: “(...) evrenin bazı parçaları makinalar gibi işleyebilir, ama bunlar kapalı sistemlerdir ve kapalı sistemler olsa olsa fizik evrenin ancak küçük bir parçasını oluştururlar. Bize ilginç gelen olayların çoğu, aslında açık sistemler, kendi çevreleri ile enerji veya madde (birisi buna bilgiyi deekleyebilir) mübadele ediyorlar” (Toffler içinde Prigogine ve Stengers, 1996:14).

21. yüzyılın siyasal kültür ikliminde meydana gelen değişimleri kavramak ve bilgi üretmek için bilgiye dair yaklaşımın tahayyüllerinden biri, siyasal yaşama dair açık sistemleri (*opened system*) kavramak olmalıdır. Kapalı sistem tahayyülünden beslenen Newtoncu ilkelerin sosyal bilime ve yönetime yansısıyla kontrol alanı oluşturma ve bunun için öngörü üretme önemsenmişti. Newton fiziği kapalı sistemler için geçerli

sonuçlara ulaşma konusunda fayda sağlasa da -sosyal sistemler gibi- açık sistemleri anlamak için yetersiz kalmıştır (Prigogine ve Stengers, 1996). Gürsakağın (2007:114) belirttiğı organizasyon formu çağın toplumsal hareketlerine ve yönetim yaklaşımına dair fikir veriyor: "Diğeryandan, yaşayan organizasyonlar için genel yasalar değil ama organizasyonun kendi kendini, içinde bulunduğu ortama uyarlamasını sağlayacak ve 'aşağıdan yukarı' işleyen birkaç basit kural yeterli olabilir."

Çizgisel olmayan bilimin ortaya koymuş olduğı yeni bilgiden yararlanmak, sosyal bilimlere de sinmiş pozitivist anlayışın felsefi mirasını terk etmekle mümkündür (Lee ve Wallerstein, 2007). Siyasetteki bu çizgisel olmayan arayışı anlamlı kılan olgulardan birisi de kendinden örgütlenme örneklerini kavramaktan geçmektedir: "Anarşist Adalar toplumsal hareketleriinceleyen, 'kendinden örgütlenme' nasıl mümkün olabilir? sorusuna cevap aramaktadır" (Eligüzel ve Tangün, 2015).

Belirlenemezliğı, öngörülmezliğı doğuran bu örgütlenme formu için Buck-Morss (2015:37) karakteristik bir ayrımı vurguluyor: "Hiç kuşku yok ki küresel kalabalığın gücü aynı zamanda zayıflığıdır. Başarıyı getiren kendiliğindenlik dolayımıdır, ama bir anda ortaya çıkıp kaybolur." Daha önce deneyimlenmemiş olanın deneyime dönüşmesinin tuhaflığı ve bu tuhaflığın yaratmış olduğı "bir dakika böyle olmamalıydı, bir şeyler ters gidiyor, ee şimdi n'apıcaz" hissi, siyasal kültürde mevcut alışkanlıkların kodladığı tahayyülden kaynaklanmaktadır (Eligüzel ve Tangün, 2014).

Colin Ward (2000:50), artık klasikleşmiş ve sosyal yaşamda egemen hale gelmiş olan hiyerarşik örgütlenme formunu piramitlere benzetiyor; formun örgüt içindeki insanın yaşamına nasıl etki ettiğini ve bunun tüm yaşama nasıl yayılabildiğini gösteriyor:

"Tüm hiyerarşik örgütlenmelerin -tüm fabrikalar, bürolar, üniversiteler, büyük mağazalar veya hastanelerin- inanılmaz verimsizliğı neredeyse hiç değişmeyen iki özelliğın sonucudur. Bunlardan birincisi, piramidin en altındaki kişilerin bilgi ve bilgeliklerinin, kurumun karar aşamasındaki hiyerarşisi içinde kendisine bir yer bulamamasıdır."

Piramidal bir yapıda erk en tepededir. Ancak söz konusu merkezsiz, lidersiz, ilişkilerin hiyerarşi barındırmadığı bir organizasyonsa tepedeki erk, tüm katılımcıların sorumluluk alışlarına bölünmüştür. Erkimajının belleğimizdeki piramidal konsantresine karşierk'in seyreltilmesi fikri, başka bir örgütlenme formutahayyül etmek bakımından hayati önem taşımaktadır. Erk'in merkezsizliğı, özsüzlüğü kavranırsa ortodoks siyasal kültürün görme biçimlerinin dışında yollar katedilmesi ve bu erklenme (*empowerment*) serüveninin tarihinin yazılması mümkün olabilir.Eğer siyasal kültüre sinmiş erk imajının farklı biçimde kurgulanabileceğı tahayyül edilir ise siyaset üretimine etki eden odak değişecektir.

Karmaşıklık biliminde olduğı gibi dünyanın keşfetmekte olduğı yeni siyaset için de ağlar önem arz etmektedir. Dünyayı dört yandan kuşatan fiber ağlar, sosyal sistemlerde ilişki ve etkileşimlerin dönüşümünü sağladı. Dahası şeffaf siyaset üretebilmenin önündeki engelleri kaldırdı, mevcut yapıların ne kadar verimsiz çalıştığını gösterdi. Şüphesiz bu serüveni takip etmek ve yeniden üretmek, Türkiye siyasal kültürü

için evrimleştirici bir etkiye sahip olacaktır. Hayatta kalmak için siyaseten sorumluluk hissetmek, siyaset üretiminin siyasal partilere, liderlere, teorisyenlere, siyaset bilimcilere bırakılmayacak kadar hayati olduğunu gösterecek ve siyasal hayatın sosyalizasyonunda radikal dönüşümler meydana getirecektir.

2.3 Değişen lider: Anonim Lider

Bu kısımda, piramidal örgütlenmedeki karizmatik lider pozisyonu ile piramidal olmayan örgütlenmelerdeki anonim lider pozisyonu ayırımından hareketle örgütlenme formundaki farklılığın lider rolünün kurgulanmasına olduğu kadar siyaset tahayyülünü de etkilediği üzerinde durulacaktır.

Modernitenin dışında kalmış kimi toplumlar/topluluklar için lider pozisyonu farklıdır: “(...) şef olmaya kalkışan şef terk edilir: İlkel toplum, kendisinden ayrılmış bir iktidarı yadsır; çünkü iktidarın gerçek kaynağı şef değil, toplumun kendisidir” (Clastres, 2006: 134). Siyasal antropoloji çalışmalarının, modernite etkisinde kalmamış ve tarih yazımında etnolojinin de katkılarıyla ıllıklığe atfedilen pejoratif anlamı söküme uğratması sebebiyle önemli bir konumu bulunmaktadır. Clastres (2006:27) R. Lowie'nin 1948'de kaleme aldığı bir çalışmasında “titular chief” dediği şef tipindeki üç özelliğın Amerika kıtasında yaygın bir geçerliliği olduğunu belirtiyor; şef olan kişinin tebaasına karşı zorunlu sorumlulukları bulunmaktadır: “Şef bir ‘barış mimarı’dır; (...) topluluktaki ılımlı eğilimi temsil eder. Mülkiyet konusunda cömert olmalı, ‘tebaa’sının hiç bitmeyen taleplerini geri çevirmekten kaçınmalıdır. Ancak iyi bir hatip şefliğe yükselebilir.” Görüldüğü gibi şef/lider henüz doğarken belli rolleri oynama zorunluluğuna şart koşularak güçsüzleştirilmiştir. Ward (2000:46) lider ve yandaş rolünün ayırımına dair şuna yer verir:

“Askeri psikologlar lider veya yandaş özellikleri olarak gördükleri özelliklerin birbirinden yalıtılmış bir biçimde ortaya çıkmadığını öğrenmişlerdi. Askeri psikologlardan birinin de yazdığı gibi, bu özellikler ‘belirli bir toplumsal durumla’ ilgilidir; liderlik, durumdan duruma ve gruptan gruba değişmektedir.”

Deney aslında lider ve tabi olan yandaş ayırımının belirsizliğini ortaya koyarken; liderin “kalıcı ve ayrık” olmadığı örgüt formlarının da olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Şüphesiz bu durumun kültürel ve psikolojik bir bağlamı olduğu öngörülebilir.

Bir başka örnek deney, *Peckham Experiment* olarak bilinen ve hakkında yazılan kitaplardan bilindiği kadarıyla örgütlenmede lider rolünün fonksiyonu bakımından farklılık arz ettiği anlaşılmaktadır. John Comerford bu örneği anlattığı *Health The Unknown: The Story of the Peckham Experiment* isimli kitabında anonim lider olgusunun pratiğini söz konusudur: “Peckham Merkezi’ndeki üyeleri inceleyen gözlemci bilim adamları, bir üyenin, belirli bir anın ihtiyaçlarını karşılamak için nasıl içgüdüsel olarak lider haline geldiğini ve nasıl resmi değil de içgüdüsel olarak lider kabul edildiklerini tekrar tekrar görmüşlerdir. Bu liderler Merkezin akışı gerektirdiği sürece ortaya çıkıp kaybolmuşlardır” (Comerford’tan alıntılan Ward, 2000:46).

Dünya çapında yaygın bir oluşum olma pratiğiyle ortaya çıkan Korsan Parti² örneğinin siyaset etme ve örgütlenme formu da 21. yüzyıl siyasal kültür ikliminin esintileri kapsamındadır: “Uluslararası Korsan Parti’nin en eşsiz özelliklerinden biri -ve muhtemelen güncel toplumsal hareketleri diğer toplumsal hareketlerden ayıran en büyük nokta- lidersiz bir hareket olma iddiasıdır” (Staal, 2013:16). Piramidal örgütlenmelerdeki lider rolünün reddi siyaset tahayyülüne içkindir: “Lider fikri merkezi iktidar yapısında somutlaşıyor; ve bu, korsanların yozlaşmaya neden olduğuna inandığı putperestliğin kusursuz hiyerarşik modelidir” (Staal, 2013:16). Türkiye’deki Korsan Parti katılımcıları da önemsedikleri iki esastan birini özetlemiş: “Burada temel yaklaşımımız, partileşme sürecinin kesinlikle isimler ve liderlik üzerinden değil tüm Korsan Partililerin katkılarıyla oluşturulacak bir ortak akıl üzerinden yürütülmesiydi. Bu nedenle, isimlerimizin olabildiğince ön plana çıkmamasına çalıştık” (Polat, 2010).

Katılım bakımından bireysel inisiyatifin ön plana çıkması, sorumluluk alma hissini gelişimi için önem arz etmektedir. Bu önemin sebebi, mevcut temsil mekanizmalarıyla örtükleştirilen sorumluluk alabilme açısının açık biçimde görünür hale gelmesi ve alternatif bir siyasal kültür ikliminin oluşturulma gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Bir arada durmanın yaşamı kolaylaştırma ve paylaşma bakımından ortak bir faydası olduğu kabul edilirse siyaset üretimine etki eden odak değişecektir.

Bu bağlamda Gezi Parkı Protesto Eylemleri, Türkiye için tarihi bir geçiş aşamasını işaret etmektedir. Gezi Parkı Protesto Eylemleri hakkında analizler yapılırken sıkça başvurulan öngörülmezlik, şaşkınlık, belirlenemezlik gibi sıfatlar örgütlenme formundaki değişimin de farkını ortaya koymaktadır. Castells’in (2013:304) de Gezi Parkı için belirttiği gibi: “Çünkü lideri yoktur. Çünkü kendiliğindedir.”

Freud (2015:46) bu hareketlenmeler ve kitleler üzerine eğilmenin gerekliliğini vurgulamıştır: “(...) kendiliğinden ortaya çıkan kısa ya da uzun ömürlü değişik türden kitleler üzerine eğilerek bunların doğuş ve dağılım koşulları araştırılmalıdır.” Gezi Parkı Protesto Eylemleri siyasal katılım, Türkiye çapında yayılım alanı ve Türkiye sınırlarını aşan bir desteği alması bakımından Türkiye toplumsal hareketler standardının üstünde olmasının yanı sıra siyaset etme biçimlerinin farklılaşması bakımından da Türkiye siyasal kültür ortalamasının üstünde bir konuma sahiptir. Siyasal katılım olgusu Gezi Parkı Protesto Eylemleri ile birlikte siyasal katılımın sadece popülasyon olarak ölçümlenebilirliği değil çok farklı grupların/bireylerin yanyana gelebilmesi gibi ölçümlenemez ilişkiler bakımından da Türkiye için ayrı bir anlam kazanmıştır.

3. GEZİ RUHU’NUN PSİKOLOJİSİNE BAKIŞ

Buraya kadar anlatılanlarla varılmak istenen tartışma alanı, metnin bu kısmında derinleştirilmiştir. Genel itibarıyla sunmaya çalıştığım çerçeve, 21. yüzyıl siyasal kültür iklimindeki değişimler nezdinde Türkiye’deki siyasal kültürü anlamaya dair bir perspektif hakkındadır. Gündelik olanın siyasi pratikle iç içe geçtiği, siyasal katılım ölçeğinin mevcut ölçütleri alt üst eden biçimde değiştiği Gezi Parkı Protesto Eylemleri Türkiye’nin siyaset tahayyülünü geliştirmiştir.

² Korsan Parti’nin, eleştirel perspektifinin toplumsal desteğe sahip olmasını İzlanda’da yapılan seçimlerde görmek yakın zamanda mümkün olabildi: <https://korsanparti.com/izlanda-korsanlarindan-haber-var-bunu-aceleye-getirmeyecek-ya-da-kucumsemecegiz/>

Siyasetin gündelik hayattaki davranışlarla bütünleşebildiğini görmeyi deneyimlemek, tahayyülün zenginleşmesine dokunmaktadır. Bu zenginliğin hangi kanallardan, nasıl gerçekleştiğini dert edinip gündeme getirmek ve tartışmak bu makalenin üretmeye çalıştığı bilgiyedenk düşmektedir. “Toplumsal hareketlerde siyaset üretimine ‘kolektif hissetme’ pratiğinin etkisi nedir?” sorusunun cevabına dair arayışımızı burada açmaya çalışacağız.

Siyasal olan salt ritüeller, söylemler, analizler, yorumlar vb. değildir; tüm bunları kuran hayal gücünün kendisidir. Bu sebeple hayatın bütününe yayılan siyaset, insanın duygu durumu ve ruh sağlığı ile yakından ilgilidir. Kendini nasıl hissettiğin kadar bireysel olan bu hal, kolektif biçimde deneyimlendiğinde “kolektif hissetme” pratiğine dönüşmektedir.

Birey kolektif deneyimin vazgeçilmez unsurudur³. Paylaşılan duygu durumları ve strese karşı direnç gösterme pozisyonu ortaklaşılacak bir şeylerin olduğunu gösterdiyse, böyle anlarda ahlaki ve psikolojik süreçlerin iç içe geçtiğini görebilmekderinliği keşfetmektir:

“(…) sosyosomatik değişimlerin nasıl toplumsal yaşamdan kaynaklandığını, bireyin nasıl daima kolektif deneyimin bir parçası olduğunu ve bir dönemin ekonomik ve politik dönüşümlerine yanıt olarak, özneliğin kendisinin nasıl değiştiğini anlamak mümkün olacaktır” (Kleinman, 2012:30).

Toplumsal olarak yaşanan siyasi, ekonomik, kültürel kaygıların sebep olduğu travmatik durumlar kolektif hissetme için buluşma noktalarıdır. Burada devreye giren kolektif bir hafızanın varlığından söz etmek gerekir. Kolektif hissetme ve kolektif hafıza birbirini besler. Aralarındaki ilişkiler empati ile kurulur. Empati düzleminin etik algılayışları vardır. Hafıza sadece hatırlamayı içermez unutma da hafızaya içkindir. Heterojenlik bir şeylerin unutulduğunu ya da kimi ayrımları hatırlamanın anlamsız olduğunu göstermektedir. Odaklanması gereken ideolojiler, kategoriler oluşturmayan bu beraberliğin duygusudur: “Apaçık adaletsizliğe karşı öfkeyle ve dünyanın başka yerlerinde başarılı isyan örneklerinin bir sonucu olarak, görüntüler ve mesajların internette ağlar oluşmasıyla her isyanın bir sonrakinin esin kaynağı olması sayesinde olası değişim umuduyla tetiklenen duygusal bir seferberlik gerektirirler” (Castells, 2013:191).

İnsanlık tarihine baktığımızda egemen şiddetin mağdurda yarattığı etkileşim mücadele pratikleri için kurucu bir rol oynamıştır. 21. yüzyıl toplumsal hareketleri için de bu geçerlidir. Şiddete uğramanın yaratmış olduğu öfke duygusu, yok edici bir arzudan başlayıp daha adil koşulların talebine uzanan davranışların öncülüdür: “Nörolojik araştırmalar, öfkenin risk alma davranışlarıyla bağlantılı olduğunu göstermiştir. Birey korkuyu aştığında, olumlu duygular yönetimi ele alır, şevk eylemi doğurur ve umut riskli eylemin ödülleri bekler” (Castells, 2013:27). İspanya’da doğrudan “Öfkeli” ismini alan harekette olduğu gibi Tahrir’de, Atina’da, İstanbul’da

³ Duran Adam, en pasif en bireysel eylem olmasına rağmen bireyin tek başına kendini güçlü ifade edişi bakımından tüm sürecin başat değerlerindendi.

öfke maruz kalınan şiddet politikası ile ilgilidir. Tunus'ta işportacılık yapan Bouazizi'nin zabitanın haksızlığı üstüne haysiyetini kazanmak için kendisini yakmasından polis sığıdığı biber gazıyla saçları uçuşan Kırmızı Kadın'a kadar şiddete ve öfkeye rastlanması sürpriz değildir. Şiddeti uygulayan ve şiddete maruz kalan arasındaki politik ayrım bu şekilde çizilir: "Şiddet deneyimlenir, hatırlanır ve politikleşmiş kimliklerin örgütlenmesinde önemli yeri olan bir göstergeye dönüşür" (Ewing, 2012:93).

Türkiye'de çok daha net görebileceğimiz gibi bu şiddet sadece kolluk kuvvetin yol açtığı şiddet türüyle sınırlı değildir. Neoliberal politikalarla yaşam alanlarının dönüşümü, iş piyasasındaki güvencesiz çalışma koşulları, başbakanın söylemlerinde kullandığı ötekileştirici dil, kadın cinayetleri, savaş koşulları şiddet ve şiddete uğrama stresini daim kılan unsurlardır. Şiddetin daimi bir yaşam koşuluymuş gibi sürdürülmesi toplumsal depresif bir hali gündelik hale getirmiştir. Gündelik hayatında böylesine gergin ve kasılmış toplumsal kesimin nasıl rahatlayabileceği Gezi Parkı Protesto Eylemleri sayesinde görüldü: "Nöropsikologların tanımladığı altı temel his (korku, tiksinti, şaşkınlık, üzüntü, mutluluk, öfke; Ekman 1973) bağlamında siyasal iletişimde duygusal zekâ kuramı (Neuman vd. 2007) tetikleyicinin öfke, baskılayıcının korku olduğunu savunur" (Castells, 2013:190). Duygu durumunun politik bir mevzinin belirlenmesinde etki sahibi olduğunu kabul edip iz sürmeye devam edersek adalet arayışında olan duyguların, ruh hali ve davranışların politizasyonu için de etkin olduğunu keşfedebiliriz.

Siyasal kültür, duygu durumunu içerir: "Gerçekten de toplumsal değişim, sosyöroloji bilimlerinde son dönemde yapılan araştırmalara göre bütün insan davranışları gibi duygusal bir saikle gerçekleştirilen, bireysel ve/veya kolektif bir eylem gerektirir" (Castells, 2013:190). Kolektif biçimde deneyimlenen depresyonun, siyasal bir motivasyonla birleşmesi ve beslenmesi bu koşullarda olası gözükmeyle birlikte araştırılması gereken bir konudur: "Türkiye'de depresyonun kültürel yönlerini ele alan çalışmalar yeterli değildir" (Cimilli, 2012:177). Bu eksiklik toplumsal hareketler çalışmalarını da önemli ölçüde ilgilendirmektedir. Böylesi bir eksikliğin giderilmesine dönük nadir çalışmalardan birisi İstanbul Psikanaliz Derneği Gezi Çalışma Grubu'nun çabalarıyla hazırlanmış "Gezi'yi Psikanalizle Düşünmek" başlıklı derleme çalışmasıdır.

4. ŞİZOPARONÖİD REGRESYON ETKİSİ: Karizmatik Lider vs Anonim Lider

Çalışmanın bu bölümünde, "Şizoparoid regresyona yol açan lider figürü ve kitlesi ile lidersiz biçimde örgütlenen protestocuların siyasal tahayyül farklılığı ne olabilir?" sorusuna cevap olarak metin kritiğiyle bir karşılaştırmaya yer verilecek.

Levent Kayaalp'in (2016:31) Gezi Parkı Protesto Eylemleri hakkındaki psikanalitik değerlendirmesindeki "Birbirlerinden çok farklı kesimlerden oluşan geniş bir kitle, bizzat iktidardan kaynaklanması olası nedenlerle, beklenmedik bir zamanda, örgütsüz, kendiliğinden ve öngörülemez bir biçimde bir araya gelerek iktidara başkaldırmıştır" ifadesi heterojen yapıyı, kendinden örgütlenmeyi işaret etmektedir. Kayaalp'in "örgütsüz" demesinin sebebi Türkiye siyasal kültüründeki örgütlenme anlayışının dışında bir örgütlenme formunun söz konusu olmasından kaynaklanmaktadır; ancak yazarın başvurduğu ifadeler Anarşist Adalar modelinin sunduğu teorik izlekteki kimi olgulara denk düşmektedir. Söz konusu nitelermelerin teorik bir bağlama oturduğunu

görebilmek toplumsal hareketler, siyaset bilimi, sosyal bilimler çerçevesinde bir paradigma değişiminin hâlâ güncel olduğunu da göstermektedir.

“Önder ya da önderliği üstlenmiş düşünce, nerdeyse olumsuz bir karakter de gösterebilir bazen; belli bir kişi ya da kuruma karşı duyulan kin ise birleştirici rol oynayarak olumlu duygusal bağlanımlara yol açabilir” (Freud, 2015:48). Freud kitle psikolojisinden söz ederken lider rolünün önemini ifade eder ve lider önderliğini takip eden kitlenin ruhsal gerileyişinden söz eder. Kayaalp’in analizine göre başbakanın lideri olduğu örgütlenmede ve kitlede yol açtığı ruhsal gerileme, protestocular için söz konusu değildir.

Başbakan Erdoğan’ın Gezi eylemlerinden evvel kurduğu “biz ve onlar” ayrımı, eylemler süresince devam etmiştir. “Lider yıkıcılığı ve cinselliği sürekli ‘onlar’a yansıtarak kendi kitlesini bir arada tutmakta ve muhalif sesleri susturmaktadır” (Kayaalp, 2016:46). Başbakan Erdoğan evde bekleyen yüzde ellinin olduğunu tehditkâr biçimde belirtmişti: “Başbakan’a oy veren kitle onun sözleriyle evde oturabilecek ya da izniyle sokağa dökülebilecek bir kitledir” (Kayaalp, 2016:34). Şizoparoid regresyon süresince biz’e atfedilen iyi, onlar’a atfedilen ise kötüdür. Hükümet karar alım süreçlerine dahil etmeyip kent hakkı üzerinde tasarruf etmesine fırsat vermediği ve görmezden geldiği kitleyi “teröristlikle, lobcilikle, Yahudilikle, çapulculukla” yaftalayak “içeriye sızmış tehditler, yıkıcı unsurlar” olarak tanımlamıştır: “Böylece ‘onlar’ tüm kötülüklerin yansıtıldığı kötü ve bir o kadar da tehlikeli bir nesneye dönüşmektedir”(Kayaalp, 2016:46). Yansıtılan kötülüklerin dürtüsel kaynakları, Kayaalp tarafından nesnel gerçekliği reddeden örnekleriyle yıkıcılık ve cinselliğe dayandırılmaktadır.⁴

Başbakan Erdoğan’ın karizmatik lider imajı Gezi Parkı Protesto Eylemleri sonrasında dünya medyasında da olumsuz yönde etkilenmiştir. Muhatap bulamadığını ifade eden Erdoğan aslında tüm protestocularla diyalog halindedir. Protestocular graffitilerde, sloganlarda öfkelerini yöneltirken bizzat Tayyip Erdoğan’a seslenmektedir. Başbakan tabiyetinden kuşku duymadığı “biz” yaratırken, yaşam alanını daralttığı ve her söyleminde çattığı depresif bir “onlar” oluşturmuştur: “Ancak kaybeden olmaları, ‘onlar’ın depresif evrede kalmalarını sağlayarak şizoparoid evreye gerilemelerini önlemiş ve farklılıklarına rağmen bir araya gelip başkaldırmalarına imkân tanımıştır” (Kayaalp, 2016:46).

Protestocuların yaşadığı depresif evre, Gezi Ruhu’nu oluşturan atmosferdir: “(...) kitleyi bir araya getiren gücün, toplumsal ve siyasi dinamiklerin yanı sıra, bireysel ruhsal süreçlerle de ilgili olduğunu düşündürmektedir” (Kayaalp, 2016:23). Lidersiz protestocu kitlesinin siyasal davranışlarına ve algılayışlarına baktığımızda geleneksel davranışlarla ve katılım ölçütleriyle açıklanamaz. Türkiye toplumsal hareketler tarihinde kadının böylesine ön planda olduğu LGBT’nin katılım sağladığı ve kendini ifade edebildiği bir örnek daha önce olmamıştır. Bu siyaset tahayyülü toplumsal cinsiyet tabularının yıkımına dönüktür. “Gazla baygın düşen homofobik bir militan kendine geldiğinde karşısında gördüğü kurtarıcının yüzünde, eşcinsellikle bambaşka bir boyutta karşılaşmıştır” (Kayaalp, 2016:45). Bununla birlikte Türkiye siyasal kültüründe ideoloji

⁴ Başbakan Erdoğan, protestocuları camiye ayakta duranlarla girmek, camide alkol kullanmak ve grup seks yapmakla itham etmiş; üstleri çıplak eylemcilerin türbanlı bir kadına saldırdıkları iddiasında bulunmuştu. R.T. Erdoğan (2014), <https://www.youtube.com/watch?v=slimT1vH30U>, 22.11.2016

ayrımı yapmaksızın siyasal fanatizmin kemikleşmiş olmasına rağmen “Birbirine düşman siyasi gruplar Gezi Parkı’nda bir arada bulunmayı başarmıştır” (Kayaalp, 2016:45). Hatta ezeli rakip olan futbol takımı taraftarlarından bir “İstanbul United” çıkmıştır. Protestocular kendi içlerinde muktedir gibi “iyi-kötü” ayrımı yapmadığı ve nesneyi iyi-kötü yönleriyle kabul ettiği için “(...) nesneye yönelik geçmişteki saldırılardan dolayı suçluluk duymaya ve nesneyi onarma girişimlerinde bulunmaya yol açmıştır” (Kayaalp, 2016:45).

Protestocular kendi depresyonunu dışavururken rahatlamanın verdiği hazzı ve kendilerini savunacakları kalkanı tek bir yerde bulmuşlardır: “Freud’un, acı veren affektif yaşantıların dönüştürülmesini sağlayan, sağlıklı ancak nadir ve hayli gelişmiş bir savunma mekanizması olarak tarif ettiği mizah” (Kayaalp, 2016:45). Mizah iktidarın şiddetine karşı protestoculara kendi gücünü test etmenin hazzını yaşatan ve siyasal katılımı bir erk sahibi olduğunun farkına vardırıran direniş sanatı olmuştur. Depresyondaki kitlenin birbirine sarılması, ilişkilerin onarılması, kamusal hayatın işleyişine dair ortaklaşmaların sağlanması, kolektif olarak işlerin organize edilmesi, kolektif hissetmeyi ve dahası başta siyasal yaşamda olmak üzere nadiren görülebilecek mutluluğu yaşatmıştır. Protestolar, kitlenin ve bireylerin şimdiye kadarki yaşantıları boyunca karar alımlarında başat özne olduğu belki de ilk ve tek siyasal deneyim olarak şüphesiz bir özgüven kaynağıdır ve eğitici. Kendi yaşam alanı hakkında kendi karar alımlarını organize edebilen bireyler siyasal kültür seviyesinde demokratik tavrı üretmektedir.

Herhangi bir lidere bağlı olmasa da zaman zaman tıpkı yukarıda bahsedilen Peckham deneyinde olduğu gibi anlık lider vasfını üstlenen, kitleden ayrılmayan, çoğu zaman da anonim liderlik yapan kişiler, gruplar, meslek örgütleri olmuştur: Taksim Dayanışması, TTB, TMMOB, ÇArşı, duran adam gibi. Eylemler süresince anonim kalmayı bilinçli olarak tercih eden katılımcılar da olmuştur: “Sanatçılar arasında göze çarpan bir başka ortak davranış, mücadelenin bir parçası olurken sanatçı kimliklerini geriye çekmeleri oldu. Kolektif hareket etme anonim kalma tavrı, Gezi Direnişi’nin en önemli miraslarından biriydi” (Pekünlü, 2016:115). Lidervarî bir görünümün dahi oluşmasından kaçınan tercihlerin yanı sıra bu payenin üstlenilmesine dünden hazır olanlar ve Gezi’nin “sona ermesini” lider ya da öncü grup olmayışına bağlayanlar maalesef protestocular, analizciler, araştırmacılar arasındaydı. Fakat her şeye rağmen bir toplumsal hareket lidersiz olarak sürdürülebildi.

Liderli kitle ile lidersiz protestocuların siyasal sorumluluk alışlarındaki ve siyasal katılımındaki motivasyonlarının ayrıştığını görmek gerekir. Bu ayrışmanın temel nedeni örgütlenme formunun değişimidir, örgütlenme formundaki değişim ise lider etrafında değil olgu, sorunsal ve çözüm odağında bir araya gelmekten kaynaklanmaktadır. Şunu belirtmek gerekir, siyaset üretiminin odağı değişince neler yapılabildiği deneyimlenmiştir. Görme açısı ve bakılan odak, sorumluluk dağıtan liderden sorumluluk alan bireye kaymıştır. Bu değişimin yaşanması ise bireyin duyguları, düşünceleri ve siyasal olana dair hayal gücünün yarattığı öznelliğe bağlıdır.

5.SONUÇ

“Toplum kendi hakkında hangi sembollerle düşünür? Toplumun kendine dair bilinci, algısı nasıl şekillenir? Toplumun bilinçaltındaki akıntılar, bastırılmış duygular nereden nereye, nasıl akar? Hangi çatlaklardan akar?” (Durakbaşı: 2014:194). Bu soruları bir sosyolog, siyaset bilimci, antropolog vb. ünvanlardan birileri sorsa da bağlam (olgu, sorunsal,çözüm) psikoloji, psikiyatr başta olmak üzere birçok disiplini ve aracı beraber çalışmaya çağırmaktadır. 21. yüzyıl siyasal kültüründe değişen siyasal tahayyülü anlayabilmek ancak böylesi bir çağrıya iştirakle mümkündür.

Belli bir siyasal tabu etrafında oluşmuş alışkanlıklardan sıyrılmak, reflekslerden kaçınmak ancak kendi öznelliğinin ve sosyalizasyonunun getirdiği paylaşımla, dışavurumla mümkün olabilir. Siyasal kültürdeki söz konusu tabu; hiyerarşik, otoriter, merkezîyetçi, homojen, lider endeksli olanın kutsal addedilmesiyle meşru kılınmaktadır. Anonim lider ve kendinden örgütlenme pratikleri bu tabuların yıkılabileceğini/yıkıldığını gösteren deneyimlerdendir. Bunun farkında olan öznenin, siyasal düşünceye sinmiş dogmalarla veya diğer bir ifadeyle muhafazkârlıkla mücadele etmesi gerekmektedir. Anonim lider rolünün fark edilmesi, hem siyaset bilimi için hem de siyasal kültür için radikal bir tahayyülün altını çizmektedir.

Refleksleşmiş davranış kodları ve mitleşmiş önkabuller siyasal düşünceye çizilen sınırları belirtir. Oysa özgürleşme açık sistemlerin hayal edilebilmesiyle mümkündür; Çalışma itibarıyla protestocusundan akademisyenine siyasal kültüre yerleşmiş muhafazakâr sınırların olduğunu ifşa etmek bu metnin ortaya koymak istediği araştırmacı tavrıyla ilişkilidir. Anarşist Adalar modelinin sunduğu izlekte seyreden bu metin,eleştirdiği kapalı sistem tahayyüllerinden ibaret tabulardan kurtulmaya çabaladığı sürece etkindir.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, K. G. (2015). "Chaotic Awareness in Gezipark", **Chaos, Complexity and Leadership 2013**, Şefika Şule Erçetin and Santo Banerjee (Eds.), 183-187, Springer, Switzerland.
- Bianet, (2013). *Erdoğan: Taksim'e Cami de Yapacağız*. <http://bianet.org/bianet/siyaset/147142-erdogan-taksim-e-cami-de-yapacagiz>., (03.04.2017)
- Buck-Morss, S. (2015). "Yerelötesi Müsterekler ve Küresel Kalabalık Üzerine", **Türkiye'de Yeni İktidar Yeni Direniş Sermaye-Ulus-Devlet Karşısında Yerelötesi Müsterekler**, Yahya M. Madra (Haz.), (Çev: Erkal Ünal), 29-46, Metis Yayınları, İstanbul.
- Castells, M. (2013). **İsyan ve Umut Ağları İnternet Çağında Toplumsal Hareketler**, (Çev: Ebru Kılıç), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Cimilli, C. (2012). "Kültür ve Depresyon Türkiye'den Bir Bakış", **Kültür ve Ruh Sağlığı Küreselleşme Koşullarında Kültürel Psikiyatri**, Kemal Sayar (Haz.), (Çev: Sabir Yücesoy), 163-185, Metis Yayınları, İstanbul.
- Clastres, P. (2006). **Devlete Karşı Toplum**, (Çev: Mehmet Sert ve Nedim Demirtaş), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Cumhuriyet Gazetesi (2016). *Erdoğan'dan yine kışkırtıcı Gezi Parkı çıkışı: Yapacağız*. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/553626/Erdoğan_dan_yine_kiskirtici_Gezi_Parki_cikisi_Yapacagiz.html., (03.04.2017)
- Comerford, J. (1947). **Health the Unknown: The Story of the Peckham Experiment**, London.
- Durakbaşa, A. (2014). "Gezi Direnişi ve Türkiye'de Toplumsal/Siyasal Tahayyül Ufkumuzun Açılması İçin Sosyolojik İzlekler", **Gezi ve Sosyoloji Nesneye Yüzleşmek, Nesneyi Kurmak**, Vefa Saygın Öğüt ve Emrah Göker (Der.), 191-202, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Eligüzel, A. H. ve Y. A. Tangün (2014). "Anarşist Adalar ve Karmaşıklık Biliminin Birlikteliğine Dair Bir Deneme", **TÜFOB**, 1. Lisansüstü Felsefe Öğrencileri Kongresi, ODTÜ, 3-4 Mayıs, Ankara
- Eligüzel, A. H. ve Y. A. Tangün (2015). "Anarşizmlere Köprüler Kurmak: Anarşist Adalar Modeli", **Felsefelogos**, S: 58, 83-94, İstanbul.
- Eligüzel, A. H., Y. A. Tangün ve Gediz Akdeniz (2016). "Kaotik Farkındalık Açısından Liderlik Mitinin Anonimleşmesi ve Anarşist Adalar", <http://www.gedizakdeniz.com/tr/dosya/Kaotik-Farkindalik.pdf> (03.04.2017)
- Erdoğan, R. T. (2016), <http://www.birgun.net/haber-detay/turkey-s-president-erdogan-targets-gezi-ask-those-sleazebags-how-many-trees-they-actually-planted-137147.html> 03.04.2017

- Erdoğan, R.T. (2014), <https://www.youtube.com/watch?v=sImT1vH30U> , (03.04.2017)
- Evren, S. (2013). ‘Benim parkım benim kararım’, **Birikim Aylık Sosyalist Kültür Dergisi**, 2013 Temmuz-Ağustos, S: 291-292, 90-102, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Ewing, K. P. (2012). “İktidar, Psikopatoloji ve Kimlik Müzakeresi Psikanaliz ve Antropolojinin Kesişme Hattında Bazı Güncel Meseleler”, **Kültür ve Ruh Sağlığı Küreselleşme Koşullarında Kültürel Psikiyatri**, Kemal Sayar (Haz.), (Çev: Sabir Yücesoy), 84-98, Metis Yayınları, İstanbul.
- Freud, S. (2015). **Kitle Psikolojisi**, (Çev.: Kâmuran Şipal), Cem Yayınevi, İstanbul.
- Gleick, J. (2005). **Kaos Yeni Bir Bilim Teorisi**, (Çev: Fikret Üçcan), Tübitak, Ankara.
- Graeber, D. (2002). “Küreselleşme Hareketi”, **Başka Bir Dünya Mümkün**, Süreyya Evren ve Rahmi G. Ögdül (Der.), (Çev: Süreyya Evren ve Rahmi G. Ögdül), 106-116, Stüdyo İmge, İstanbul.
- Gulbenkian Komisyonu (2016). **Sosyal Bilimleri Açın Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor**, (Çev: Şirin Tekeli), Metis Yayınları, İstanbul.
- Gürsakal, N. (2007). **Sosyal Bilimler Karmaşıklık ve Kaos**, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Kayaalp, L. (2016). “Gezi’nin Ruhsal Açından Analizi ve Şizoparanoit Regresyon”, **Gezi’yi Psikanalizle Düşünmek**, İstanbul Psikanaliz Derneği Gezi Çalışma Grubu (Haz.), 21-46, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Kleinman, A. (2012). “Tehlike, Sinirlilik ve Etnografi Psikoterapik Süreçlerin Kültürel ve Ahlâki Bağlamı”. **Kültür ve Ruh Sağlığı Küreselleşme Koşullarında Kültürel Psikiyatri**, Kemal Sayar (Haz.), (Çev: Sabir Yücesoy), 15-32, Metis Yayınları, İstanbul.
- Korsan Parti Hareketi (2016). *İzlanda Korsanlarından Haber Var: Bunu aceleyle getirmeyecek ya da küçümsemeyeceğiz.* <https://korsanparti.com/izlanda-korsanlarindan-haber-var-bunu-aceleyle-getirmeyecek-ya-da-kucumsemeyecegiz/>, (03.04.2017)
- Lee, R. E. ve Immanuel Wallerstein (2007). **İki Kültürü Aşmak Modern Dünya Sisteminde Fen Bilimleri ile Beşeri Bilimler Ayrılığı**, (Çev: Aysun Babacan), Metis Yayınları, İstanbul.
- Faruk, Ö. (Der.) (2016). **Dışarıdan Düşünmek Deleuze ve Guattari Perspektifinden Felsefe, Siyaset ve Sanat Yazıları**, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul
- Pekünlü, Z. (2016). “Müşterekler Siyasetinin Dünü ve Gezi Direnişi Sonrasında Politik Potansiyelleri”, **Kültür Politikaları ve Yönetimi 2014-2015**, Kevin Robbins ve Burcu Yasemin Şeyben (Der.), 109-116, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Polat, F. (2015). “Dünya Sistemik Krizinin Bir Parçası Olarak Gezi Parkı Direnişi”, **The Journal of Academic Social Science**, 2015 Eylül S: 17, 97-117.

Polat, İ. H.(2010). *Bir yılın ardından Türkiye Korsan Partisi Hareketi*.
<http://ismailhpolat.com/tag/korsanpartisi-org/> , (03.04.2017)

Prigogine, I. ve Isabelle Stengers (1996). **Kaostan Düzene**, (Çev: Senai Demirci), İz Yayıncılık, İstanbul.

Snow, C. P. (2001). **İki Kültür**, (Çev: Tuncay Birkan), Tübitak, Ankara

Staal, J. (2013). "Introduction", **Leaderless Politics**, John Staal and Dirk Poot and BAK (Eds.), 14-18, Utrecht.

Wallerstein, I. (2013). **Bilginin Belirsizlikleri**, (Çev: Berivan Alataş), Sümer Yayıncılık, İstanbul.

Ward, C. (2000). **Eylemde Anarşi**, (Çev: H. Deniz Güneri), Kaos Yayınları, İstanbul.